

שיטות הלחימה של הגסטאפו נגד המחתרת בגטו ריגה
לאור תעודות גרמניות

דב לויין

ירושלים

ייחודו של נושא זה הוא בצרוף מרכיבים נדיר בהיסטוריה ובהיסטוריוגרפיה של השואה, והם: (1) פרטים השופכים אור על תנועת מחתרת פעילה באחד הגטאות המרכזיים במזרח אירופה - גטו ריגה, אשר עד כה היו הידיעות אודותיו קלושות יחסית; (2) עובדת היותה של המשטרה היהודית דשם מעורבת בתנועת המחתרת היהודית, ואפילו מהווה חלק אינטגרלי ממנה; (3) עובדת קיומם של שני גטאות בריגה, אשר היחסים ביניהם היו מתוחים; (4) עובדת קיומן של תעודות גרמניות, אשר ניתן ללמוד מתוכן על עובדות בלתי ידועות עד כה, וכן ניתן בהן מידע על השקולים שהכתיבו לשלטונות הגרמניים את צעדיהם כלפי המחתרת.

עם כבוש לטביה בידי צבאות הוואהרמאכט ומיד לאחר מכן, נרצחו עשרות אלפי יהודים מארץ זו, ומתו במיתות שונות ומשונות בידי לאומנים לטביים מקומיים, ובעיקר ברציחות ההמוניות שבוצעו בשיטתיות בידי עוצבות המבצע. בסוף שנת 1941, כחצי שנה לאחר פלישת הנאצים לטביה, נותרו בחיים כ-10% בלבד מתוך יהודי הארץ, דהיינו, כ-9000 איש: כ-5000 מהם בגטו ריגה, והשאר בגטאות דווינסק (דאוגאופילס), ליבאו (ליאפאיה), וכן בכמה מחנות עבודה קטנים. בערך באותה עת הוקם בסמוך לגטו שבריגה גטו נוסף, ובו רוכזו יהודים מגרמניה וממקומות אחרים באירופה המרכזית. מתוך סיבות פסיכולוגיות, מנטאליות שונה ותקריות מקומיות שררה מתיחות גוברת והולכת בין יהודי שני הגטאות הללו (הלטבי והגרמני - כפי שכונו). המתיחות התמקדה במיוחד במישור היחסים בין היהודים הלטביים לבין המשטרה היהודית של הגטו הגרמני, והתבטאה באי-אמון והאשמות על שחוף-פעולה עם השלטונות הגרמניים וכו'. לעומת זאת נהנו ארבעים השוטרים היהודים - אנשי ה"אורדנונגס-דינסט" בגטו הלטבי (בחלקם צעירים ריגאים יוצאי תנועות ציוניות ומוכרים היטב בציבור), מהערכה ומאהדה מסויימת, הודות ליחסם הטוב לתושבי הגטו, ולנכונותם לעזור בכל אשר ניתן. יתר על כן, כשני שלישי מהשוטרים היהודיים בגטו הלטבי השתייכו לתנועת המחתרת האנטי-נאצית שפעלה שם.

1. בלטביה פעלה ברצח השיטתי של היהודים פלוגה המבצע (Einsatzkommando) מס' 2, שכראשה עמד איש ה.ס.ס. ד"ר אדוארד שטראוך. היתה זו יחידת כושה של עוצבת המבצע א' (Einsatzgruppe A) שהיתה צמודה לגייס "צפון".
2. לפני המלחמה היו בלטביה כ-95,000 יהודים.
3. 15,000 היהודים שוכנו בבתים הריקים, בהם גרו לפני כן יהודים מקומיים שנרצחו באקציות. בין יהודי ריגה רווחה הדיעה, כי הגרמנים מיהרו להשמיד את בני משפחותיהם כדי לפנות מקום ליהודים ממרכז אירופה.

דברי הקונגרס העולמי השישי למדעי היהדות

הקונגרס נערך בחסות האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים
כאוניברסיטה העברית, ירושלים
טו-כא במנחם אב תשל"ג — 13-19 באוגוסט 1973

כרך ב

בהוצאת האיגוד העולמי למדעי היהדות

1976

נסחב פצוע עד לגיטוי, אך כאן מת מפצעיו. כאמור לא ידעו בגיטו זמן רב על כל הפרשה.

בהמשך הדברים מתואר, כיצד הענישו השלטונות הגרמניים כשבת (31 באוקטובר) את הגטו באקציה, בה נרצחו מאה ושמונה יהודים. וכן נרצחו ארבעים ושנים אנשי המשטרה היהודית מן הגטו של יהודי לטביה. הללו כנראה הוכיחו גם התנגדות מה. בהודעתם הרשמית של השלטונות הגרמניים המובאת על-ידי קפלן כלשונוה, נמקו הללו את רצח השוטרים, בכך שהם סייעו לבריחת הקבוצה המזויינת. במקום הנרצח חים, הפקידו השלטונות שוטרים מיהודי גרמניה. בגירסה זו, כמו גם במקורות יהודיים אחרים, מועלים חשדות לגבי חלקם של יהודים וכמיוחד שוטרים מן הגטו הגרמני בכשלונו, וכן מובאת הדעה ש"הדבר הגביר אצל היהודים את רגשי השנאה כלפי אחיהם." יצויין, כי נקודה נעלמת זו וכן דברים סתומים נוספים בפרשה, לא נתבחרו כמעט אף בעדויות ובגרסאות נוספות שנתגלו במשך השנים. רובם ככולם גם לא חידשו דברים מהותיים בפרשה, כפי שהובאה על-ידי מר קפלן.

חשיבות מיוחדת ורב צדדית כאחת נודעת על כן לשורת תעודות גרמניות, כארבעים במספר, שהיו גנוזות בארכיוני ברית-המועצות ושהעתקיהן הובאו לאחרונה לארכיון ירושם בירושלים. 40 העותקים בגודל פוליו כתובים גרמנית. על חלקם התום מפקד גטו ריגה דאז — קצין ס.ס. אוברשטורמפירר קראוזה ואנשי בסחון אחרים. עניינן של התעודות הללו הוא במישורים השונים של הפרשה האמורה בגטו ריגה באוקטובר 1942. מאין אפשרות להתייחס כאן לכל התעודות, נסתפק בעיקר בציון תמציתן של כמה מהן, בעיקר אלה המשקפות את המידע וההערכה של השלטונות הגרמניים לגבי המחלת היהודית בגטו ריגה, וכן את הטכניקה והטקטיקה שנקטו כלפיה. כמו כן ניתן לעמוד גם על כמה צדדים של המחלת עצמה, קשריה, פעולותיה ותגובותיה לפני ותוך כדי הפרשה.

8. כפי שנראה להלן לא היה זה אלישביץ, מאחר והוא נתפש חי כשהוא פצוע קשה. הכוונה כנראה למאיר (מאכס) דאנמאן. כפי שנוכר בהערת שוליים מס' 2 ב-נשק בגיטו, עמ' 340, והשווה גם עדות קארשטאט, מדור תעוד בע"פ של המכון ליהדות ומעו (להלן: מיהו), עמ' 3-4.
9. בעוד במקור (קאפלאן, 1) מובא המספר 42, הרי בתרגום (נשק בגיטו, עמ' 341) מובא המספר 41.
10. קאפלאן, 1, עמ' 6; נשק בגיטו, עמ' 342; הנוסח המדויק של ההודעה בתרגום עבר מתוך התעודות הגרמניות, ראה להלן, עמ' 428 והערה מס' 58.
11. נשק בגיטו, עמ' 342; קאפלאן, 1, עמ' 6.
12. אחת הגרסאות החוזרות ונשנות על הסיבות לכשלונו היא, שאנשי המשטרה מהגיטו הלטבי ופעילי ארגון מחתרת אחרים, שהיו מבקרים תכופות בגיטו הגרמני, התירו את לשונם במסיבות היין עם חברותיהם שם. נשק בגיטו, עמ' 342; קאפלאן, 1, עמ' 6; השווה גם עדויות: קארשטאט, מיהו עמ' 22; שפרלינג, מיהו עמ' 8.
13. התיק המקורי של התעודות הגרמניות הללו נמצא בארכיון הממלכתי המרכזי של בריה"מ ע"ש "מהפכת אוקטובר". הצילום מהמקור נעשה ב-1968, ועותקים ממנו הועברו לארכיון יד ושם, שם תויקו במספרים 53-0 (להלן: 53-0). אני מבקש להביע תודתי לעובדי ארכיון ירושם, ובמקרה זה במיוחד למר ס' קראקובסקי ולמר ע' בראנד שסייעו בידי לאתר תעודות אלה.

ארגון מחתרת זה נוסד עוד בשלבים הראשונים של הקמת הגטו, והשתתפו בו כ-20 קופה הראשונה בעיקר פעילים קומוניסטיים אשר מסיבות שונות לא ברחו עם הזרם ההמוני, שנמלט לעמקי רוסיה בעקבות הצבא האדום הנסוג. פעילותו הממשית החלה בינואר, לאחר ששרידי האקציות (רובם גברים) התאוששו קמעה מאובדן יקיריהם. בכעשרים-וחמישה תאים השאיים של הארגון, פעלו כ-200 איש, רובם תושבי ריגה לש-עבר, מחוגים פוליטיים שונים, חברי אגודות ספורט, וכן בלתי מפלגתיים. ההנהגה הורכבה בעיקר ממספר אישים בעלי ניסיון מחתרת וידע צבאי-טכני. במשך שנת קיומו הראשונה — עד אוקטובר לערך, הצליח ארגון זה לרכז ברשותו בדרכים שונות ובסיוע משטרת הגטו היהודית, ציוד רב ערך ובעיקר כמות ניכרת של נשק: 6 מקלעים מטפוס דכטריאוו, 40 רובים, 160 תחמושתים, 20 אקדוחים, מאות רימונים ומלאי עצום של תחמושת. במקביל הושקעו מאמצים לא מעטים גם למציאת קשר עם קבוצות מרי מחוץ לגטו על מנת להצטרף באמצעותן ללוחמה פרטיזנית. מטרה זו, אשר הגשמתה בתנאים הקיימים היתה קשה ביותר, היתה בעיני רבים מהחברים לא פחות ריאלית מאשר המטרה הסתמית המוצהרת: "התנגדות" בתוך הגטו ביום פורענות. תוך פעילות אינטנסיבית במשך קיץ 1942, הצליח הארגון לקשור קשרים הדוקים עם קבוצה מחתרתית "בצד הארי" של ריגה, וכן עם מספר קצינים סובייטים ששחררו על ידה מן השבי הגרמני. ביניהם היה סרן בוריס פיסמאנוב — יהודי מרוסיה שברח משביו באותו זמן. הודות לקשר עם קבוצות אלה, הופעלה תכנית משולבת ומפורטת להסעת חברי מחתרת מזויינים מארגון הגטו לכוון הגבול הביילורוסי, ושם לצרפם ליחידות פרטיזניות סובייטיות בעזרת אנשי קשר נוספים.

פרטים על בצוע תוכנית זו ביום רביעי — 28 באוקטובר 1942, ועל מהלכה, שהסתיים בשואה הרת גורל הן לארגון המחלת והן לגטו ריגה ובעיקר למשטרה היהודית שם, פורסמו עוד ב-1948, על ידי החוקר והסופר מר ישראל קפלן. להלן קטע מגרסתו: "ביום ד' באוקטובר אירע מקרה שכגיטו לא נודע עליו כמעט כלום, אך הוא גרר אחריו תוצאות חמורות. קבוצה של 11 יהודים, חברי מפלגות פועלים שמאליות לשעבר, יצאה במכונית משא בכביש המוליך ללאטגאליה, כדי להצטרף בעזרת לפרטיזנים האדומים. כעשרה ק"מ מריגה נתקלה המכונית במארב של הגסטאפו שפתח עליה באש. היהודים השיבו אש; לפי השמועה, היו בידיהם גם מכונית יריה. אחדים מן היהודים נהרגו במקום, אחדים נמלטו פצועים ליער הסמוך. אחד מהם, אלישביץ,

4. בראשם עמדה גייה לוצובה — פעילה וותיקה במפלגה הקומוניסטית. בתקופת השלטון הסובייטי (1940/41) מילאה תפקיד בכיר.
5. בהנהגת המחלת וכללו: המהנדס אובסיי אוקון, יעקב ליברמאן, ג'ורג' יעקובסון, ישראל חייטוב ומנדל וולפוביץ (שלושת האחרונים השתייכו למערך הקומוניסטי).
6. עדות מ' וולפוביץ (המוזכר לעיל בהערה 5) בתוך מכתבו מריגה מאפריל 1973 למכון יהדות ומעו. להלן: וולפוביץ א'.
7. קאפלאן, געווער אין ריגער געטא, פון לעצטן חורבן מס' 1, מינכן, אוגוסט 1946. (להלן: קאפלאן, 1) עמ' 4-6: המשך מאמר זה בחוברת מס' 2, ספטמבר 1946, עמ' 1-13.
- המאמר מובא בעברית (תחת הכותרת: "נשק בגיטו") בספר: יהדות לטביה — ספר זכרון, בעריכת ב' אליאב, מ' בובה, א' קרמר, תל אביב תשי"ג, עמ' 339-347. להלן: "נשק בגיטו".

ניתן לחלק את התעודות האמורות, כרונולוגית ועניינית, לחמישה חלקים והם: (1) ההכנות ליציאה; (2) ההכשלה; (3) העימות בין שני הצדדים; (4) ממצאי החקירות של השלטונות; (5) מבצע העונשין ומשמעותו.

1. הכנות ומעקב

התעודות מורות על פעילות מצד חלק מסויים מפעילי המחתרת היהודית בגטו ריגה, עוד זמן ניכר לפני צאת הקבוצה במכונית המשא ב-28 באוקטובר 1942. מתוך מעקב ובילוש נודע לשלטונות בין השאר על קשרים הדוקים שהוקמו בין ארגון המחתרת בגטו לבין קבוצת הקצינים הסובייטיים שברחו זמן קצר לפני כן ממחנות השבי, וביניהם הקצין היהודי-סובייטי סג"מ בוריס פיסמאנוב (כנויו: בורקא). על היחסים בין קצין יהודי זה לבין פעילי הארגון בגטו, מסופר בדו"ח של מודיע לשלטונות הבטחון הגרמניים כדברים האלה:

"הוא בא בקשר עם יהודי אחד מהגיטו בשם רוס, אותו הכיר כבר שנים כמשתתף לארגון יהודי בגיטו, שמטרתו לברוח מהגיטו ולהצטרף לפרטיזנים. ארגון זה מנוהל על ידי שלושה יהודים הנמצאים בצל והעומדים בקשר עם הארגון הבלתי חוקי בפרוור הלטגאליה על-ידי איש קשר. הארגון היהודי שיחד בגיטו שמונה-עשר שוטרים יהודיים ורכש נשק במיהלגראבן עבור 9.000 ר"מ. איש הקשר בין ארגון הגיטו וקבוצת פיסמאנוב הוא מנהל עבודה (קולוננפירר) מהגיטו, העובד כטבח ברחוב מאטהיי מס' 37/39. בתיווכו בילה פיסמאנוב לילה אחד בגיטו, שם התקבל בסבר פנים יפות וכובד (בבשר חזיר, חמאה וכו') הוא בא במגע עם חברי ארגון הגיטו וקיבל מושג על מלאי הנשק המצוי שם ושכלל בין השאר גם תת-מקלע".

בין התעודות הגרמניות נמצא גם תרגום מכתב שנכתב ב-8.9.42 על-ידי הקצין פיסמאנוב, לפעיל המחתרת בגטו - איסר רוס, ובו נאמר בין השאר: "רוס היקר,

14. 0-53, עמ' 427-428; התעודה בלי תאריך, אישור על פרטים אלו, ראה: עדות וול-פוביץ, מיה"ז, עמ' 32, 51-52 (להלן הערה 17).

15. במקור מופיעה האות ר. בלטינית (R) אך מתוך המכתב המצוטט במסגרת תעודה זו נראה שאכן זהו רוס, והכוונה לאיסר רוס שהיה אחד מפעילי המחתרת המרכזיים בגיטו ריגה, ונפטר ב-1970.

16. רובע פועלים בריגה, שם התגוררה בעיקר אוכלוסייה רוסית או דוברת רוסית.

17. Koch היה כינויו המחתרתי של אחד ממנהיגי המחתרת - מנדל וולפוביץ שהוזכר לעיל (הערות 5, 6). הוא נולד ב-1911 בריגה, והוכנס לגיטו ריגה יחד עם אשתו ובנו הפעוט. שני האחרונים ניספו באקציה בתחילת דצמבר. הוא התמסר בכל מאודו לפעילות המחתרת בגיטו. אחרי שעקבותיו נודעו לשלטונות, נמלט למחבוא ברחוב לודזיס, שהה שם כשנתיים וזכה להיות אחד משלושת נציגי היהודים הניצולים שקבלו את פני הצבא האדום בריגה. הוא המשיך להתגורר בעיר זו עד עלייתו ארצה בקיץ 1973. על אף הסיכון שבדבר, העביר לכותב שורות אלה מידע מלטביה, בדואר ובדרכים אחרות. מידע זה השלים במידה ניכרת את החסר בתעודות הגרמניות ובמקורות אחרים. כשריד היחיד מצמרת המחתרת ופעילי היציאה במכונית, ניאות גם לעזור ולהבהיר קושיות, שהועברו אליו בכתב עוד בהיותו בריגה. על כל זאת ראוי איפוא מר וולפוביץ לעמוד על התודה ועל הברכה. פרטיכל הראיות המוקלט עמו מה-26.6.1973 יסומן להלן: עדות וולפוביץ, מיה"ז.

18. כו"ל בהערה 14. בהקדמת המודיע בנוף התעודה מצויין, שאת המכתב המצוטט בהמשך מפיסמאנוב לרוס העביר אחד בשם ברסלב. היה זה כנראה חיים ברסלב, חייט יהודי שעבד

לאנשים שלנו יש אפשרויות מעשיות לפעול רבות בנוסף למה שהם כבר עושים. הקשיים העקריים נעוצים בצד הכלכלי. מספיק לציין שאנחנו ניזונים מפרוטות המקור בצות על-ידי אנשים".

מתוכן מכתב זה מסתבר גם, שהיחסים בין קבוצת השבויים הסובייטים, אותם ייצג פיסמאנוב, לבין קבוצת הפעילים מארגון המחתרת בגיטו, נקבעו במידה לא קטנה על ידי העובדה, שלראשונים היו כנראה אפשרויות סבירות להציל מנרדפי המשטר הנאצי (ביניהם גם יהודי הגטו), ואילו לאחרונים היו אמצעים כספיים. אין זה ברור אם המגעים להוצאת קבוצת יהודים ליער - קבוצה שהחלה להתגבש ביתר שאת באותם ימים - הושתתו גם הם על "קח ותן", כלומר שחברי הארגון יקבלו הדרכה ויעוץ כיצד לנהוג ולאן לפנות, ותמורת שירות זה יסייעו לקבוצת השבויים ולעומדים מאחוריהם במישור הכלכלי הכספי.

בהמשך דו"ח המעקב, בו נכלל המכתב המצוטט לעיל, מובאים פרטים על התקדמות המגעים בין שני הצדדים, על רקע הפעילות האינטנסיבית שחלה לקראת המבצע להוצאת יהודים אל הפרטיזנים.

"ר." [רוס] נפגש עם פיסמאנוב ב-13.10.42 ומסר לו שבגיטו קיים ארגון יהודי המוניין עתה לנסות בכל האמצעים לעזוב את הגיטו כדי להצטרף לפרטיזנים. ברשות הארגון יש מספיק כסף וכן נשק. . . . ייבחרו במיוחד האנשים האמיצים ביותר ובעלי מראה לא יהודי. ב-19.10.42 התקימה שיחה בדירה סודית ברחוב שפרנק 23. בין השאר היה שם גם ר. בשיחה זו דובר על הבריחה של יהודי הגיטו לפרטיזנים.

על שיחה זו, שבה גם הוחלט, כנראה, לקיים את המבצע, מובאים בדו"ח המודיעין של יחידת א.ס.ט. (A.S.T.) הפרטים הבאים:

"לאחר הכנות ממושכות ופגישות, התקיימה ב-19.10.42 שיחה בה לקחו חלק בין השאר, פיסמאנוב, רוס, לינייאבי (והטבח מנהל העבודה Koch und Kolonnen-führer) מרחוב מאטהיי, גם מאקארוב צריך היה להיות נוכח אך הוא לא הופיע. שיחה זו נבעלה בהחלטה שברייחת הגיטו (Ghetto-Organization) תבוצע תוך הימים הקרובים קבוצות קבוצות, ושלפי שעה יועברו ארבע קבוצות שבכל אחת מהן שמונה עד עשרה איש במשאית קלה ויובאו למקום היעד. לינייאב מעמיד לרשותם איש קשר, המכיר את היעד ואת מקום ההצטרפות לפרטיזנים שכבר פועלים. מועד היציאה של הקבוצה הראשונה נקבע ליום רביעי ב-28.10. היעד נמצא בכביש דינבורג-פסקוב במרחק קילומטרים אחדים צפונית מאוגשפילס".

מתוך המשך המעקב נודעו למוסדות המודיעין והבטחון הגרמניים, שפעלו בתאום

בקרב מקום לאיסר רוס. לפי עדותו של מר וולפוביץ, סיפר לו רוס שברסלב יקבר אותו. (עדות וולפוביץ, מיה"ז, עמ' 27, 59-60).

19. ברונסלב ניקולאייביץ לינוב, או לינייאב, או כפי שנודע בכינויו לינייקוב, היה לטבי שמילא, כנראה, תפקידים מרכזיים בסיוע מטעם קבוצת מחתרת עירונית לקבוצת השבויים הקצינים (אספקת תעודות זהות), וכן בקשר להוצאת הקבוצה היהודית במכונית. מאוחר יותר נאסר, אך נורלו אינו ידוע.

20. כך במקור. בתעודות האחרות מכונה הרחוב הזה בשמו המלא - מאטהיי קירכשטראססה.

21. בתעודה אחרת 0-53, עמ' 386 מסופר על המורה אלכס מאקארוב, שסייע למספר ניכר של בריחות שבויי מלחמה.

עם מפקד הגיטו - קראוזה - פרטים מדוייקים נוספים על ההכנות למבצע. בין השאר נודע, שקבוצת היהודים אמורה להגיע בערך למרחק 7 ק"מ מהעיירה אבראנא ושם יימסר אישור בכתב על ידי איש-הקשר שהכל כשורה. אסמכתא זו תשמש אור ירוק לקבוצות נוספות של יהודים ושבויה מלחמה שייצאו בשלבים הבאים מריגה.

2. הכנות להכשלה

ב-24 באוקטובר 1942, ארבעה ימים לפני המבצע, נתקיים דיון (נוסף) של נציגי מוסדות בטחון ומודיעין גרמניים בהשתתפות רס"ן לינק (Link). לאור המידע שהובא, סוכם ללכוד את הקבוצה הבורחת, ועם זאת לפעול בצורה כזו שמריגה תצאנה גם להבא קבוצות נוספות על מנת ללכוד גם אותן. לשם כך נקבעו קרי הפעולה הבאים: (1) הא.ס.ט. מעמיד לרשות משטרת הבטחון מספר לוחיות זהוי של רכב צבאי כדי לקבוע אותן על משאית קלה, ובנוסף לכך מעמידה הא.ס.ט. לרשותם שוטר עזר לטבי, וכן "איש האמון" (Gewährungsperson).

(2) היהודים ושבויה המלחמה, האמורים להשתתף בקבוצת הבורחים הראשונה, ייעצרו מייד עם צאתם מריגה.
(3) חוליית א.ס.ט. תיסע לאבראנא כדי לאסור שם את איש הקשר הפרטיזני, בעזרת משטרת העזר הלטבית.

(4) יומיים לפני המבצע נתן למשטרת העזר הלטבית באבראנא פקודת התראה לגבי המשאית הקלה, עם סימן ההיכר - ענף אשוח על הרדיאטור - (שכן איש הקשר ייכנס אך ורק למכונית שיש עליה סימן זה), שתגיע למרחק של כשבעה ק"מ מאבראנא.

(5) לאור המידע, שהיהודי הגטו רכשו כבר נשק בסכום של 9000 ר"מ, יש להניח שהיהודים הבורחים יקחו עמם נשק בצאתם מן הגטו, ולכן יקחו עמם איש הא.ס.ט. האמורים לעצור את המשלוח הראשון, תת מקלע אחד.

(6) אוברשטורמפירר קראוזה, שקבל עותק מהודעת א.ס.ט., יעקב בינתים במיוחד אחרי היהודי רוס.

במסמך המודיעיני הגרמני מן ה-27.10.1942, שנועד לשמש בין השאר תדריך רקע סופי לקראת המבצע, אשר נקבע למחרת, מציינים הם פרטים נוספים על תכנית הבריחה ועל התכונה של העומדים להשתתף בה:²²

"... ניתן להודיע שב-28.10 בשעה 05.00 תאסף המשאית עשרה יהודים וביניהם שבויה מלחמה, מרחוב סאדובניקוב 28/24, ותסע בכיוון אבראנא דרך מאדונא, גולכאנא באלווי. 4 מתוך היהודים הבורחים נמצאים כבר ברחוב סאדובניקוב 28/24, בעוד אשר שאר היהודים יעזבו את הגיטו בין השעות 18-19 וילינו הלילה ברחוב סאדובניקוב. כמו כן ניתן להודיע ששוטר מחנה יהודי מהגיטו, שקיבל שוחד, יוציא את היהודים מהגיטו בין השעות 18-19. מנהל העבודה המשמש כטבח ברחוב מאטהיקירך

22. 0-53, עמ' 389, 391 (עמ' 390 נשתרבו כאן, כנראה, בטעות ואינו שייך לנושא).
23. וזאת על סמך הדו"ח המודיעיני הקודם בדבר רכישת נשק של 9,000 ר"מ (ראה לעיל עמ' 420 והערה 14).
24. 0-53, עמ' 400.
25. ראה הערה 17 לעיל.

נמצא בקשר עם המארגן היהודי בורקא.²⁶ מציינים, ששני אלה שהוזכרו לעיל רוצים לברוח במסגרת המשלוח השני. כן מובא שמו של שבויה מלחמה בורח לייניקוב,²⁷ מהו תפקידו עדיין לא ברור.

בשעה שהצטרפו דוח"ות המעקב על המועמדים לבריחה מהגיטו לתמונה שלמה ומ-דוייקת, המאפשרת לכידת הבורחים בקלות יחסית, עשו אלה את הכנותיהם לקראת היציאה.²⁸ בלילה האחרון לפני היציאה, רוכזו כל המשתתפים בדירה חשאית בגיטו ברחוב סאדובניקוב, שם חולק להם, כאמור, נשק אישי וקבוצתי, ונמסרו ההוראות האחרונות. בין הנוכחים באותו מעמד היה גם וולפוביץ ("קוך") והקצין היהודי-סובייטי פיסמאנוב (בורקא). בין השאר נאמר ליוצאים להשתמש בנשק, במידה שיהיה נסיון לעצורם. סוכם גם שלכשיגיעו בשלום ליעד, עליהם לדווח על כך באמצעות הרכב שלהם החוזר לריגה, וזה ישמש אות להכנת יציאתה של קבוצה נוספת.²⁹

3. העימות

אכן כפי שסוכם, השכם בבוקר יום רביעי, ה-28 באוקטובר 1942, עלו אנשי הקבוצה על הרכב והפליגו לדרכם מזרחה. זמן קצר לאחר מכן עלו על המארב שהוכן להם. בתעודה מיום 2.11.42, והחתומה בידי מפקד הגטו - אוברשטורמפירר קראוזה - נאמר:³⁰

"מבין היהודים שברחו מהגטו ב-28.10.42 גורו שבעה בעת העצורם. המדובר ב: מארצינסקי, זאנדל, ריבאק, בילאצקי, בלאנקענפעלד יוסף, מאציאווסקי ואחד אלמוני. שני היהודים שנותרו בחיים, הירש באנק וחיים אלישביץ, נכלאו."

26. הוא הקצין היהודי ממשמר הגבול בוריס פיסמאנוב, לפי תעודה אחרת היה לו כינוי נוסף - קראווסנקו, ושם אביו סלומון או סמיון. כן נאמר שהוא מתחזה כאוקראיני (0-53, עמ' 394). כנויו של פיסמאנוב בפי חברים בארגון המתרת בגיטו היה "וואלפה" (עדות וולפוביץ, מיה"ז, עמ' 27).

27. ראה הערה 19.

28. תאור ההכנות, בחירת האנשים המתאימים והפרידה מהם, משלוש נקודות ראות שונות ומפי שלושה עדים, שכל אחד מהם היה בשעתו בעמדה שונה, ראה: עדויות א"מ דרייזין, ארכ' יד-ושם, 4-29, עמ' 2 (להלן; דרייזין); אגבר, מיה"ז, עמ' 18; וולפוביץ, מיה"ז, עמ' 38, 50, 57.

29. במקום אחר נאמר, שגם המקשר הפרטיזני אמור היה למסור סימן שהכל עבר בסדר וניתן לשלוח קבוצה נוספת. בחפצם לחפש גם אותו קיוו השלטונות להוציא ממנו את האות המוסכם (0-53, עמ' 391).

30. 0-53, עמ' 386. תאור פרטי ההתנגשות של עד הראיה דאנמאן (מפי אדם שלישי) ראה: עדות וולפוביץ, מיה"ז, עמ' 35.

31. לפי עדותו של וולפוביץ, שחילק אישית את הנשק לכל אחד, הרי פרט לאלישביץ ולזאנ-דל, כל שאר השמות הינם בדויים. שמות אמיתיים של חברי הקבוצה שיצאו במכונית הזכורים לו, היו: גורני יעקובסון (מצמרת הארגון המתרת בגיטו), אברהם בער זאנדל (שניהם היו ראשי תאים בארגון ופקדו בצוותא על קבוצת היציאה), אברהם פרידלאנד (אהיו על החזן הריגאי הנודע), שני אחים וואלק (או שאלק), מאכס (מאיר) דאנמאן, מאיר אלישביץ. הקבוצה הובאה מהגיטו על ידי מנהל העבודה - משה היימאן. בנוסף לעשרה יהודים, היו בקבוצה: איש מחתרת לטבי, אחד מקבוצת הקצינים הסובייטים השבוים ונהג לטבי. כלומר סך-הכל שלושה-עשר אנשים (ראה: וולפוביץ א' סעיף 8). והשווה עדות וולפוביץ, מיה"ז, עמ' 39, 43, 44.

רים: האחד, במאסרים הרחבים בקרב החשודים בסיוע לקבוצה, והשני, בעונשים קולקטיביים ליהודי הגטו הלטבי שם התארגנה הקבוצה.

4. התחקירים

מתוך תעודות נוספות מתברר, שהעצור המכונה לעיל ראש הארגון, הוא הקצין בוריס פיסמאנוב, ושני היהודים שנתפסו חיים (חיים אלישביץ והירש באנק) נחקרו כבר באותו יום. בנוסף לחשיבותן הרבה של העובדות, המתגלות מפרטיכל החקירה, ניתן גם לעמוד על טיב עמידתם של הנחקרים. בדרך כלל כוללות ההודאות, שהוצאו כפי הנראה לפי השיטות המקובלות על הגסטאפו, אישורים על עובדות שהשלת טונות כבר ידעו עליהן ורצו כנראה לוודא אמיתותן וטיבן.

מתוך ההודאות מסתבר, שבדרך כלל גזרו הנחקרים מלהזכיר מקומות או שמות שעוד לא היו ידועים לחוקרים, כל שכן של אלה שלא נתפסו עדיין. את האחריות לגבי תפקידים ופעולות שונות ניסו לגולל על חבריהם הבכירים בקבוצת היציאה אשר כבר לא היו בחיים. כך למשל מוסר אלישביץ על הפגישה האחרונה: "בשעה 20.00 הגיעו עוד ששה אנשים לדירה כך שהיינו מעתה עשרה אנשים... לא הכרתי שם אף אחד מן היהודים פרט לזאנדל... מצרכי המזון, כמו בצל וכדומה סיפק זאנדל...". הירש באנק מטיל את עיקר האחריות על ג'ורג' יעקובסון המכונה כאן ז'ורז'יק לאמור: "ב-27.10 הודיע לי היהודי ג'ורג'יק שנמצא ברכב שעלי להפגש עמו ב-28.10 בשעה 05.30 בפינה של הרחוב הקאטולי ורחוב סאדובניקוב שכן מספר ניכר של יהודים שברחו מהגיטו מנסים להגיע לפרטיזנים ולהצטרף אליהם, מאחורי אבראנא. על כך עניתי בחיוב, שהרי כיהודי רציתי גם אני להילחם לצידם של הפרטיזנים. לאחר סיום עבודתי במגדל אבק השריפה (Pulverturm) עזבתי ביחד עם היהודי ג'ורג'יק את הקבוצה והלכתי לבית ברחוב סאדובניקוב, כדי ללון שם... קיבלתי אקדוח-תופי מידי היהודי ג'ורג'יק... בתשובה לשאלה אני מודיע, שג'ורג'יק ציווה על היהודים הנמצאים בתוך הרכב לפתוח מיד ביריות באם הרכב ייעצר...". בהודאתו של הקצין פיסמאנוב, שחקירתו נמשכה לפחות יומיים, מובא כאיש הקשר המרכזי והבלעדי עם ארגון הגיטו, אותו זאנדל שנהרג בין שבעת נוסעי הרכב. בהמשך הודאתו למחרת נאמר: "אם כי הטלתי על היהודי זאנדל את המשימה להרכיב שני משלוחים, שבכל אחד מהם יהיו שמונה עד עשרה יהודים, הוא לא ביצע את המשימה, אלא הודיע לי רק על משלוח של שמונה אנשים ובעצמו הצטרף". סוכם כינינו שנפגש בעוד חמישה ימים לערך, שוב בדירה ברחוב סאדובניקוב 24, כדי לדון בכל הפרטים. לדיון זה היה אמור זאנדל להביא את האישור על הצלחת

37. 0-53 עמ' 401-404.
38. 0-53 עמ' 411-412.
39. 0-53 עמ' 410.
40. 0-53 עמ' 384.

41. נראה שסיפור זה על זאנדל אינו נכון, שהרי לפי מקור אחר, הוא נבחר כדין וכדת בצורה מתוקנת על ידי קבוצתו, ראה דרייוון, שם. יש איפוא מקום סביר להניח, כי סיפור זה על זאנדל (או בחלקו) נועד למנוע את החוקרים מלהעלות על עקבות אנשי המחתרת האחרים שטרם נתפשו (עדות וולפוביץ, מיה'ז, עמ' 57).

פרטים נוספים על ההתנגשות מובאים בדו"ח מאוחר יותר מטעם שלטונות הבטחון המרכזיים כדלקמן:⁴²

"המשאית נעצרה על-ידי יחידת משטרת הבטחון בכביש ריגה-מאדונה. כמה מיוש-ביה פתחו מיד באש. בחילופי היריות שנמשכו כשעה וחצי נורו שבעה יהודים ושניים נאסרו. מאנשי משטרת הבטחון נפצע אחד.⁴³ הגשק שהיה בידי היהודים כלל שני אקדוחים צבאיים גרמניים 08, חמישה אקדוחי תופי וכן חת מקלע רוסי עם שתי מחסניות. היהודים היו לבושים בבגדי חורף - מכנסיים ומעילים קצרים (Jacken) ממולאים בצמר גפן. במהלך מבצע זה נעצרו גם ראש הארגון וכן 16 אנשים נוספים, ביניהם גם חמישה קצינים סובייטים.⁴⁴ במידה והנסיעה הראשונה היתה מצליחה, היו צפויים משלוחים נוספים לאיזור הכנופיות (Bandengebiet)".

לאור האמור בתעודות אלה מסתבר, שהשלטונות נחלו במבצע זה לפחות שלשה כשלונות חרוצים: (א) הם "הפסידו" את הקבוצות הנוספות שהיו עשויות להגיע מהגטו לאחר צאת הראשונה. זאת בעיקר בגלל מותם של שבעת היהודים, שאחד מהם אמור היה למסור לאיש הקשר את הסימן המוסכם; (ב) השלטונות לא הצליחו כנראה ללכוד את המקשר הפרטיזני, שהיה אמור להמתין במקום מסויים באזור אבראנא או אוגס-פילס; (ג) בנוסף לשתי עובדות אלה, שלא נכללו בדו"ח הנזכר, שנועד לדרגים הבכירים בברלין, לא מובאת בו גם העובדה (ואולי גם לא היתה ידועה לגרמנים), שחבר נוסף של הקבוצה, מאיר דאננמאן, נמלט בזמן ההתנגשות, הגיע לגטו ריגה, ושם דיווח על העניין לפרטיו, שפורו בצירוף פרטים נוספים העלה השדות סבירים על הנהג הלאטבי כאשם בהכשלת המסע.⁴⁵

מחמת הכשלון לא יצאו על כן קבוצות מאורגנות מגטו ריגה, אך עם זאת מיצו השלטונות פרשה זו עד תומה למטרותיהם הם. פעילותם התרכזה מעתה בשני מישור-

42, 46, 51. לפי מקור אחר נכלל בקבוצת היהודים גם אברהם (אבראשא) פירק, ראה: מ' גרעץ, כרוניקעס פון ריגה געטא, ארכ' יד'ושם 2905, עמ' 192. למקור חשוב זה הפנה אותי ד"ר י' קרמיש, ועל כך נחונה לו תודתי.
32. תעודה זו, הנושאת תאריך מאוחר יותר (11.12.42) ומספרה הסידורי-33 שייכת לשורת מסמכים המכונה הודעות מהמחוזות הכבושים במזרח, וסימנה בארכ' יד'ושם - 319414 A.A.-I.M. תודה למר ד' הדר שהפנת תשומת לבי למספר פרטים בתעודה זו.
33. לפי גרסת קאפלאן כניל, וכן לפי מקורות אחרים, נפגעו למוות מספר אנשי בטחון גרמניים. גם וולפוביץ חוזר ומציין שנהרגו שלשה אנשי ס.ס. (וולפוביץ, מכתב ב, סעיף 6) והשווה גם עדות וולפוביץ, מיה'ז, עמ' 48.
34. הכוונה לבוריס פיסמאנוב, ראה לעיל הערה 26.
35. בין הנאספים היו רס"ן סרגיי יאקובלאוו, סגן אנטולי מאקלאש, ניקולאי סיטקו והאורחים אלכס מאקארוב (אודותיו, ראה גם הערה 21 לעיל) טאטיאנא טראטישצ'אוו, ברוניסלאוו ליניאיאוס (ראה אודותיו בהערה 19 לעיל), יאן רומאנובס ומינה פאדינס. זו האחרונה היתה אחראית על הבית בו התקיימו פגישות חשאיות (0-53 עמ' 386).
36. דאננמאן, היחידי מבין נוסעי המכונית שהצליח להימלט, חי זמן קצר בניטו. ביום אחד חזר מהעבודה והודיע שראה בתוך מכונית נוסעת את אותו הנהג שהוביל בשעתו את אנשי הגיטו. אם גם הנהג השניח בו - לא ברור. זמן קצר לאחר מכן נעלם דאננמאן מהגיטו ונורלו לא ידע. כך נוצרה ההשערה שהנהג היה פרובוקאטור (וולפוביץ א', סעיף 9; והשווה עדות וול-

המסע הראשון. בתוך המשלוח הראשון נמצא יהודי אחד אותו אני מכיר רק בכינוי — גרישא.⁴² שהיה צריך לכתוב את המלים הבאות: הגענו בשלום, גרישא... הואיל ולזאנדל היה די כסף, היה בדעתו לשחד באיזור החזית הגרמנית את האנשים המתאימים כדי לאפשר הצטרפות לפרטיזנים, כדי שאני ואנשי נחזור בעד החזית לתוך ברה"מ."

לגבי נושאים ועובדות, שיש בהם כדי להפלייל או לסבך אנשים נוספים שטרם נאסרו, נהגו הנחקרים בדרך כלל משנה זהירות, אם על ידי הכחשה ואם על ידי תשובה שלילית. כך למשל הצהיר פיסמאנוב, בסוף הודאתו השנייה, ש"לא היה לו ואין לו גם היום קשר עם קבוצת פרטיזנים, אך עמד לחפש קשר כזה."⁴³ אלישיביץ, שהיתה לו משפחה ענפה בגטו, מצהיר, שמאז ה-30 בנובמבר 1941, לא ראה את הוריו אשר גרו בגטו הלטבי, ואחים ואחיות אין לו.⁴⁴ באנק, בהודאתו על בריחתו ממקום עבודתו למקום הריכוז ברה"מ סאדובניקוב 24, מצייין: "מאחר והלכתי האחרון, לא היה ראש הקבוצה הלטבי מסוגל להבחין בי כשחמקתי לתוך הבית", וזאת כדי לא לסבך את ראש הקבוצה — מישקא פישר.⁴⁵ כמו כן, אין הוא יודע "מי סיפק את הנשק". בתשובה אחרת הוא אומר: ש"יהודי הגטו: רוס, בראסלאב, קוקליא, יודאליס" וראש קבוצת העבודה מרחוב מאטהייקירך אינם מוכרים לו". תשובה שלילית הוא משיב גם על שאלה דומה לגבי חמישה לא-יהודים,⁴⁶ שהיו מעורבים במידה זו או אחרת בפעילות בלתי ליגאלית בריגה וכנראה היו קשורים בעקיפין לארגון הגיטו.

בעוד אשר באנק הכחיש, כאמור, מכל וכל היכרות עם ראש קבוצת העבודה מרחוב מאטהייקירך, הוא הטבח (Koch) מנדל וולפוביץ, הרי הודה פיסמאנוב, שלפני מספר ימים קיבל ממנו ארבע תעודות-זהות לטביות ואף תיאר את מראהו: "הוא בערך בן 34-35, קומתו 170, שערו שחור ושפמו שחור. במקרה של מסדר זהוי אוכל מיד להכירו".⁴⁷ אפשרות של מסדר זהוי כבר לא היתה סבירה אותה שעה, אם כי לפי פקודה מיוחדת שהוצאה בו ביום,⁴⁸ אמור היה קראוזה לאסור מיד "את היהודים קוקליא, יודאליס ורוס מהגיטו וראש קבוצת העבודה מרחוב מאטהייקירך", הרי

42. כנראה כינוי של ג'רג' יעקובסון. אלא שלפי מקור אחר זאנדל הוא האיש שאמור היה למסור את הסימן המוסכם (עדות וולפוביץ, מיה"ז, עמ' 71).

43. 53-0, עמ' 390.

44. כפי שמסר אחיינו, היו לו למעשה קרובי משפחה בגיטו כולל אח. אף אחד מהם לא ניזוק בגללו. עדות אנבר, עמ' 3-5.

45. לפי מקור יהודי נאסר הלה (שנודע כ"רוח החיה בהשגת נשק) במחצית השניה של חודש אוקטובר. קאפלאן 1, עמ' 5; "נשק בגיטו", עמ' 340.

46. יודאליס הוא יודל באלין מליטא, שפיקד מטעם הארגון המחתרתי בגיטו ריגה על תא מיוצאי גיטו קובנה, שהובאו באותה שנה לגיטו ריגה. קוקליא — חבר פעיל מטעם תנועת נצ"ח בארגון המחתרתי בגיטו ריגה. על רוס ראה לעיל הערה 15; על ברסלב — הערה 18.

47. הכוונה ל"טבח" — הוא וולפוביץ. ראה הערות 5, 6, 17.

48. הכוונה לסוזאנא לובטשאנקו, וואסילי נאשאטניקוב, רומאנוב, איראנא סינגאפור, אווה יאגורובה; כל אלה היו מבוקשים על-ידי השלטונות מאז ה-28 באוקטובר 1942 (דהיינו — יום החקירה). השווה: 53-0, עמ' 405.

49. 53-0, עמ' 409.

50. הכוונה ל-28 באוקטובר 1942. פקודת המאסר מובאת במסמך 53-0, עמ' 405.

האחרון כבר חמק משם והתחבא כשנתיים עד שוב הצבא האדום לריגה, וכמוהו עשה גם רוס.⁴⁹

5. העונש

התגובה של השלטונות הגרמניים על פרשת היציאה, לא אחרה לבוא, ונועדה לפי כל הסימנים לשמש כעונש, הפגנת כוח ופעולת מנע לעתיד. מבחינת התוכן והצורה הופעלה בשני משורים: (א) הפיסי — כלומר עשיית חשבון דמים עם יהודי הגיטו הלטבי; (ב) האדמיניסטרטיבי — העברת הגיטו הלטבי לתחום שלטונו של הגיטו הגרמני. פרטים על שתי הפעולות הללו משתקפים באופן ברור ומדוייק בתעוד הגרמני ששרד.

כוונתי לתעודה מיוחדת במינה — ואולי אף יחידה במינה: פקודת מבצע משטרית בפיקודו של קראוזה, שנודע ל-31 באוקטובר 1942, הנושאת את התאריך: 30 באוקטובר 1942 (כלומר יום לפני הביצוע), והחתומה על-ידי מפקד משטרת הבטחון ושרות הבטחון בלטביה — שטורמבאנפירר ד"ר לנגה.⁵⁰ בין השאר מכילה תעודה זו פרטים טכניים על ארגונים, תפקידם, חמושם וציודם של כל אחד מארבעים ושמונת אנשי ה-ס.ס. (ביניהם שבעת אנשי כחת ההמתה — Exekutions Kommando) המפורטים בשמותיהם ובדרגותיהם. יש עניין מיוחד לגבי שנים מסעיפי התעודה: בסעיף הראש המכונה מטרה (Zweck) נאמר:⁵¹

"ב-28.10.1942 ירו שמונה יהודים לטביים בורחים על אנשי משטרת הבטחון. על כן ייערך המבצע: (1) עריכת חיפוש בגיטו הלטבי, אחרי נשק, כסף וחפצי ערך אחרים; (2) כאמצעי תגמול: המתה ביריה של שמונים יהודים לטביים".

פרוט יתר על המיועדים להוצאה להורג מובא בסעיף 13: לאחר סיום החפוש ייערך מיון של היהודים המקובצים. קודם כל יאותרו שלושים יהודים מאנשי ה-אורדנונגס דינסט היהודי. חוץ מזה ייבחרו חמישים יהודים נוספים ממין זכר שאינם נראים כבר כמוכשרים לעבודה. המיון יבוצע אישית בידי האוברשטורמפירר קראוזה. משמעות מיוחדת יש לייחס להנחיות לגבי הטאקטיקה של מבצעי האקציה כפי שהן מובאות בסעיף 12: "בעת החיפוש יש לשים לב בעיקר לאיתור נשק חבוי, תכשיטים וכסף. הואיל וקיימת אפשרות של המצאות נשק בגיטו, יש לקחת בחשבון התנגדות מצד היהודים. בעת החיפוש ניתן איפוא להיתקל ביהודים מזויינים ועל כן — זהירות!" ממקורות אחרים ידוע, שאכן נהרג איש ס.ס. אחד במהלך האקציה. הנסיבות אינן ברורות. שלא כמתוכנן בפקודת המבצע הוצאו להורג לא שלושים אלא שלושים ושמונה שוטרים,⁵² שאף הוכיחו התנגדות מסויימת,⁵³ ושניים הצליחו לפי שעה

51. ראה לעיל הערות 15, 17, 18.

52. כשנה לאחר מכן ניצח ד"ר פ' לאנה על החיסול הסופי של גיטו ריגה.

53. 53-0, עמ' 420-423, סעיפים 6, 7, 8, 9, 10, מתייחסים לסדר הניסיעה לגיטו, הכניסה לגיטו וההתפרסות הראשונית בשעות הבוקר המוקדמות, כשקבוצות העבודה יוצאות מהגיטו העירה.

54. שני הפקידים היהודיים הגרמנים, קאסל ומייל, שנימנו בעקיפין על משטרת הגיטו, שוחררו בעת האקציה על ידי קראוזה (קאפלאן 1, עמ' 5; "נשק בגיטו", עמ' 341).

55. לפי הגרסה הרווחת — משחש זקן השוטרים היהודיים, א' נתן, שעומדים לחסלם, פקד:

ביום האקציה⁶² אמנם אין אישור לכך, שהשלטונות הגרמניים התכוונו לכך מתחילה, אך גם אין ספק שמצב עניינים זה – אנטגוניזם הדדי בקרב היהודים – שירת את האינטרסים של השלטונות, במיוחד בנושא מניעת המשך פעילותו של ארגון המחתרת בגיטו.

ניתן לסכם ולומר, שהמידע מהתעודות הללו, על אף היותו מעוות ולא מדויק לעתים, אכן מעשיר את תחום ידיעתנו והבנתנו בנושא המרכזי של ההתנגדות היהודית המאורגנת בגיטו ריגה.

עם זאת עדיין אין המידע הרב כתעודות אלה עונה (ואפילו לאחר השלמה שיטתית של חומר ממקורות אחרים) על מספר נקודות סתומות, שאין עליהן תשובה ברורה וחד משמעית, כגון: מי היה אותו סוכן שמסר שיטתית סודות על הפרטים הזעירים ביותר? מי היה הסוכן שהסגיר את הנוסעים במכונית? והאם היה זה אותו אדם? אכן, לפי מקורות אחרים מובילים הסימנים לנהג הלטבי או לאחד משני המלווים הלא-יהודיים שניהלו את המסע⁶³ מכל מקום, בנקודה זו מצטמצמים עד למינימום, או אף בטלים לגמרי, החשדות לגבי היהודים הגרמניים⁶⁴.

אמנם, נקודה נוספת וחשובה ביותר בחקר השואה, הסתומה אף היא, היא הקשר בין פרשת המכונית לבין האקציה והיסול המשטרה היהודית בגיטו. ידוע לנו על כמה אקציות בגיטאות אחרים, כגון, האקציה בסתו 1941 בגיטו קובנה, שבאה כביכול בגלל ירייה שנורתה על מפקד המשטרה – קוזלובסקי, והאקציה בגיטו וילנה באוגוסט 1941, שכונתה כפי היהודים שם במשך ימים רבים, "הפרוכוקציה הגדולה".

נשאלת השאלה, כלום נחוצה היתה לגרמנים עילה לבצוע אקציה? ואם כן – מדוע? מבחינה זאת ואחרות, יש מקום לניתוח השוואתי בין אירוע זה בריגה ולבין מה שקרה בגיטו קובנה, למשל, שגם בו חוסלה המשטרה היהודית בנסיבות דומות ובאשמת סיוע למחתרת, וגם שם העלה נהג משאית את הלוחמים על מארב הגסטאפו⁶⁵ מכל מקום, ניתן לקוות שבהשוואה למקומות נוספים ניתן יהיה לקבל לפחות תשובה חלקית לשאלה זו ולאחרות⁶⁶.

62. ראה לעיל הערה 54.

63. ראה לעיל הערה 36.

64. לאור מסקנות חקירותינו הפנימיות שנערכו לאחר המלחמה הובילו כל הסימנים על הבנידה לכוון העיר (ריגה) – (עדות וולפוביץ, מיהו, עמ' 72); מקור הבנידה בעיר; בגיטו לא היו בוגדים – (שם, עמ' 37).

65. ראה: צ'א בראון וד' לוי, תולדותיה של מחתרת, ירושלים תשכ"ב, עמ' 352–355.

* מאמר זה מהווה חלק מתוך עבודת מחקר מקיפה על הנושא "השתתפות יהודי לטביה במלחמה נגד הנאצים, המתבצעת במכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית בירושלים בסיוע קרן הזכרון לתרבות יהודית שבניו-יורק.

להמלט⁶⁷ מספר קרבנות אחרים (הכלתי כשירים לעבודה) עלה מחמישים למאה ושמונה⁶⁸. יום לאחר האקציה פורסם בגיטו כרוז בחתימת קראוזה בזו הלשון⁶⁹:

"(1) לפני ימים אחדים ברחו מספר יהודים מהגיטו. הם רכשו נשק ובעת מאסרם גילו התנגדות מזויינת. במידה והיהודים לא נורו בעת התנגדותם הם ייתלו יותר מאוחר⁷⁰. ליהודים היו זהב וחפצי ערך, שנלקחו מתוך הכמות שנועדה למסירה (לשל-טונות); (2) שרות הסדר (האורדנונגס-דינסט-המשטרה היהודית) לא דיווחה שחסרים יהודים. שרות הסדר חייב את בריחת היהודים; (3) אי לכך ננקטו האמצעים הנדרשים; (4) מכאן ואילך נכנסים לתקופת ההוראות הבאות: (א) לתושבי הגיטו אסור להמצא בחוץ משעה 19.00 ועד 5.00 בבוקר. לאחר שעה זו על קבוצת העבודה להגיע במהירות בדרך הקצרה ביותר לייעדיהם. יוצאים מהכלל הם רופאים, זקני היהודים ו"שרות הסדר" היהודי שהוקם מחדש; (ב) יהודים שבזמן העוצר ימצאו ברחובות יירו; (ג) יהודים שלא יקימו את ההוראות ייעששו בעונשים חמורים."

בהודעה נוספת שפורסמה למחרת, ב-1 בנובמבר, נאמר⁷¹: "הקאזרנירונגס-לאגער של היהודים הריגאים יבוטל. כל רובע המגורים של יהודים אלה יסופח לגיטו של יהודי הרייך. הגיטו יהיה מחולק מעתה לשני חלקים: קבוצה "ר" (R) – החלק של יהודי הרייך, וקבוצת "ל" (L) – החלק של יהודי לטביה. מועצת זקני הגיטו של יהודי הרייך תהיה אחראית מעתה לשני החלקים. בראש משטרת הגיטו יעמוד פראנקנברג. לקבוצה "ר" יהיה אחראי האר⁷², ולקבוצה "ל" – פרל. האיסור על מגע הדדי בין שתי הקבוצות נשאר בתקפו."

בנוסף לכך סופח זקן יהודי הגיטו הריגאי (הקאזרנירונגס לאגער), מאכס וואנד, למועצת הזקנים כנציג קבוצה "ל". אמ"כ זקן היהודים הללו – מאכס לייזר (מהעיר קלן) הרשה ליהודים הלטביים להמשיך בהנהלת ענייניהם המשקיים הפנימיים, הרי אחת התוצאות הממשיות של פרשת הבריחה במכונית היתה: העברת מרכז הכוח של השלטונות מידי היהודים הריגאים (הלטבים) לידי יהודי הרייך (גרמניה). אין ספק, שבעובדה זו בלבד היה די והותר להחרפת מכלול היחסים בין שתי הקבוצות. מה עוד שהן נקלעו בהכרח לסיטואציה טראגית ומלאה סתירות וניגודים זו. אך לפרשת הבריחה היו השלכות נוספות במישור זה וחמורות לא פחות. הכוונה היא לגל השמועות והרינונים, שפשט בין יהודי ריגה, על תפקידם של יהודים בהכשלת התכנית וכן על התנהגותם המפוקפקת של כמה מבעלי התפקידים הבכירים

ירוצו חבריא, הבה נימלט! האנשים זינקו באגרופים קמוצים על הגרמנים שמייד פתחו באש ממכונת ירייה. המשנה לזקן השוטרים זליקמאן, הסתער בזעקה על קראוזה – (שם, שם).

56. היו אלה אלימלך דאמסקי וסאשא איזראעלביץ; אלה נלכדו לאחר מספר חדשים.

57. קאפלאן עמ' 5; "נשק בגיטו", עמ' 341.

58. 53-0, עמ' 422–423. והשווה הנוסח שנשמר בנירסה היהודית. קאפלאן 1, עמ' 6; "נשק בגיטו", עמ' 342. השווה גם לעיל הערה 10.

59. מכאן מסתבר, שהשלטונות היו בטוחים שכל אנשי הקבוצה יילכדו חיים. מכיוון ששניהם מתו כנראה מפצעייהם, אחד ברחוהשאר ניספו, לא ניתן היה לערוך את התליה המובטחת.

60. קטע זה אינו מופיע בתעודות הגרמניות שבידינו, ומצוטט לפי: "נשק בגיטו", עמ' 342.

61. בגלל התנהגותם השלילית בגיטו הומתו שני היהודים הגרמניים הללו מאוחר יותר, לאחר היסול הגיטו בריגה. האר – במחנה ריכוז קייורוואלד, ופראנקנברג – במחנה ריכוז בוכנוואלד ("נשק בגיטו", עמ' 347).